

Селіванов В.М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти. – Монографія. – К.: Видавничий Дім «ІнЮре», 2002. – 724с.

ДО ОНОВЛЕНОГО ПРАВОСВІТОГЛЯДУ

Найбільш запеклими війнами, які мали і мають місце в людській історії, були і є війни за світоглядні переконання. Під цим кутом зору наукова праця В.М. Селіванова «Право і влада суверенної України: методологічні аспекти» є величною і досі ще небувалою спробою оновчо переорієнтуватися у наших звичних способах думати й говорити про державу і право. І все це всупереч невщухаючому опору з боку старої школи українських юристів-позитивістів. Для останніх «теорія держави і права в Україні давно сформувалась... Її наукові проблеми вже вирішені... тож нема підстави для твердження, що теорія держави і права в Україні перебуває в процесі формування» (!) (Див.:Замість рецензії, // Право України. 2001. №10. С.64). З приводу подібних думок слід зауважити, що наукові проблеми теорії держави і права «вже вирішені» під кутом зору успадкованої від радянської юриспруденції доктрини юридичного позитивізму. Якщо ж орієнтуватися на відніині конституційне визнану доктрину природного, чи надпозитивного (різноджерельного) права, то всі ці наукові проблеми зовсім не вирішені. Їх переосмислення має ще тільки розпочатися.

Автор виразно усвідомлює такий стан речей, коли зазначає: «...в умовах вже суверенної України продовжується вживання традиційних за змістом для радянської теорії права юридичних понять і категорій, зокрема держави і права... Сьогодні ці поняття і категорії вимагають свого переосмислення... Але, на жаль, й донині не започаткована скоординована фундаментальна критично-дослідницька робота в сфері історії і теорії права, а також державного управління радянського періоду» (с.340-341). І далі: «... І в теорії, і в юридичній практиці продовжує «працювати» традиційна «примусова» концепція радянського права, що ототожнює право і законодавство... Лишається поки що не розробленою вітчизняна концепція сучасного праворозуміння, яка має по суті становити основу парадигми розвитку вітчизняної юридичної науки» (с.420, 421).

Які причини спонукали автора до необхідності фундаментального переосмислення національного вчення про державу і право з метою його поступу?

Головні причини такі. На думку автора, сучасна вітчизняна методологія і доктрина права, як і за радянських часів, продовжують ґрунтуватися на позиціях державоцентризму, тоді як право слід розуміти «не як функцію держави, а функцію соціуму» (!) (с. 624, 630). Автор нотує: «...декларуючи пріоритетність інтересів людини, закони Верховної Ради України фактично мають на меті захист інтересів держави, хоча це вже не тоталітарна радянська держава, а суверенна держава – Україна... в Україні має поширення уявлення ніби основним засобом вирішення актуальних суспільних проблем може бути застосування законодавчих актів або навіть стан «дикта-

тури закону», джерело якого вбачається в державній діяльності, навіть у функціонуванні «сильної держави» ... Але ж відомо, що одним з основних критеріїв оцінки ефективності організації і функціонування державної влади, окремих її гілок є не кількість ухвалених юридичних рішень, законів, а насамперед ступінь задоволення суспільних потреб та інтересів. Коріння влади не у владі, не в державній діяльності, не в законі, а безпосередньо у громадянському суспільстві, потребах та інтересах окремих реально існуючих людей» (с.630).

Яку теорію держави обстоює автор замість успадкованої радянської? Яку шляхи поступу він пропонує?

Як відомо, найбільш істотні ознаки держави радянські теоретики вбачали у владі, загальносуспільному інтересі і примусі. Усі ці ознаки і сьогодні вважаються сутнісними і першочерговими. Ось цитата з приводу владної ознаки: «...суттю цієї влади є здатність підкорення державній волі волі інших суб'єктів суспільних відносин» (Див.:Замість рецензії // Право України. 2001. №10. С.64). Це той же радянський державоцентризм, і те ж саме удержавлене суспільство. Владарювання мислиться тут як деяке однобічне відношення. (Як ми побачимо далі, можливе зовсім інше тлумачення природи владарювання). Що ж до примусу, то погроза його застосування заздалегідь, апріорі, леденить сьогодні і душу, і серце; в класичній теорії правової держави примус існує лише на випадок порушення права. Тож ознака примусу не сутнісна, а факультативна. Ця ознака є істотною лише в теорії недемократичної, тоталітарної держави.

Чинна Конституція України, яка опрацьована на основі вчень про природне право (ст.ст. 3,21) і суспільного договору (преамбула) змушує зовсім по-іншому осмислювати феномен держави.

Згідно з договірною теорією, держава, по своїй суті, це договір, або взаємна чи обопільна згода. Договір укладається між правителями і підлеглими. Предмет договору – взаємність або обопільність прав і обов'язків правителів, з одного боку, і підлеглих – з другого. Тож невід'ємною ознакою держави постає взаємність владних стосунків. При цьому головна ідея полягає в тому, що держава /за умовами договору/ створюється для захисту природних прав людей. У разі порушення державою умов договору, громадяни мають право застосувати до неї примус. Їх дії – природне повноваження на примус, і вони мають виправдання у захисті від несправедливості, що чиниться (Д.Локк, Ш.Монтеск'є, Ж.Руссо).

І сьогодні локківські положення про «законність опору громадян незаконним діям влади» буквально відтворюються у преамбулі до Загальної декларації прав людини: «...необхідно, щоб права людини охоронялися силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдатися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення».

Тож в теорії правової держави сутнісною ознакою держави, поряд з обопільністю владних стосунків, постає й обопільність примусу.

З договірної теорії держави, таким чином, випливає необхідність переосмислення природи владарювання. Владарювання не є деяким однобічним відношенням, за яким покора забезпечується виключно силовою пере-

вагою влади. Владарювання є двобічним відношенням, де обидві сторони (державна і громадяни) мають права і обов'язки, тобто пов'язані відносинами взаємності. Переосмислені владні стосунки мають скласти сьгодні теоретичне підґрунтя для нової, європейські зорієнтованої концепції адміністративного права в Україні.

Викладені положення є для автора головними і принциповими. Ключову ідею він вбачає у необхідності обмеження державної влади, як сутнісної ознаці саме правової держави, і зі змісту його роботи очевидно, що факторами такого обмеження є: природні права людини, народний суверенітет, суспільний договір, розподіл влади, правова держава, верховенство права, громадянське суспільство.

Тож, за автором, позитивна державна влада не може бути першоджерелом справедливості, вона може сприяти лише її здійсненню. Держава забезпечує, гарантує своїм громадянам рівні права не тому, що вона володіє владною перевагою і не з милості. Джерелом держави є суспільний договір. Цей договір є для держави нагадуванням про те, що джерело її влади не вона сама, але що влада її нерозривно зв'язана зі згодою громадян і цією згодою обмежена (с.254-256). Йдеться, таким чином, про похідний, субсидіарний суверенітет держави. Бо державна влада своїм існуванням зобов'язана не власній силовій перевазі, а тому, хто виступає сувереном в первісному, початковому смислі слова – народу (див. про це в преамбулі до чинної Конституції України).

З цього приводу, не можна не звернути уваги на ту вкрай важливу обставину, що ні в минулому, ні сьгодні українським юристом-позитивістом не сприймається теза про необхідність обмеження державної влади. Ця теза його страшить. Пояснюється таке особливістю його менталітету, його правового світогляду. Такого юриста ще й сьгодні навчають і виховують на постулатах, що правотворчість є монополією держави, що справжнє право – це право, створене чи встановлене державною владою, а все, що походить з іншого джерела, не може бути справжнім правом, що те, що державна влада визначає для нас як право, є правом, що закон (інший юридичний припис) є виключним джерелом права, що все право виражається в нормах, які походять від публічної влади. Зрозуміло, що за таких постулатів, які висуває юридичний позитивізм, юрист, як теоретик, так і практик, не в змозі зайняти ніякої оціночної позиції щодо права і держави. Державно-правова критика принципово неприйнятна для всіх різновидів юридичного позитивізму.

Сьгодні такі стереотипи можливо долати лише на шляху затвердження нової, європейські зорієнтованої доктрини різноджерельного права (Див. про це: Петрова Л.В. Право цивілізоване чи тоталітарне // Юридичний вісник України. №24. 16-22 червня 2001р.; Петрова Л.В. Національна доктрина права // Юридичний вісник України, №30, 28 липня – 3 серпня 2001 р.).

Таким чином, неабияка цінність опрацьованого автором вчення про державу полягає в тому, що він відроджує до життя теорію суспільного договору. Під кутом зору договірної теорії держави всі поняття державоз-

навства набувають іншого осмислення, ніж це мало місце за радянських часів, і як успадковане, за автором, має місце й сьогодні.

Необхідно наголосити і ще на одному важливому положенні. Цілком виправданим є критичне ставлення автора до державоцентризму бо він виразно усвідомлює ту загальновизнану істину, що будь-якій державі як такій властива тенденція до всевладності. У цьому зв'язку вкрай важливо сьогодні для нас скористатися зарубіжним досвідом державотворення і застерегтися від повторень старих, уже пережитих ним помилок. Такою помилкою була теорія і практика абсолютистської держави Ж.Бодена і Т. Гоббса. На Заході ця помилка долалася протягом XVII–XVIII ст., коли на зміну теорії і практики абсолютистської держави прийшла теорія і практика правової держави (Д.Локк, Б.Спіноза, Ш.Монтеск'є, Ж.Руссо, І.Фігге, І.Кант, Г.Гегель). Тож ціннісний абсолютизм держави (у пом'якшеному варіанті – державоцентризм) у Західній Європі подолано понад триста років тому. Тут стало нормою, що ідея державного інтересу несумісна з ідеєю правової держави. За європейським розумінням, принцип правової держави належить до найважливіших вартостей, бо він означає захист громадянина від сваволі з боку держави.

Там же, де сьогодні постає питання про ціннісний абсолютизм держави, люди втрачають імунітет до авторитаризму і тоталітаризму; там маємо ризик збудувати не правову державу, а державу-Левіафана (за висловом Т.Гоббса). Держава-потвора не знає обмеження у своєму прагненні владарювати. Вона не є засобом для досягнення мети, а сама є мета (індивід – ніщо, держава – все). За допомогою пропаганди вона захоплює в свої руки керівництво подіями, що мають місце в державі у сфері політики, економіки, культури, судочинства, вирішує, що вважати добром, а що злом, що є істина, а що хиба, що є цінним, а що ні, а на місце свободи ставить дисципліну і перетворює громадян у своїх функціонерів. Будь-яка самостійність громадянина щодо такої держави знищується. Насильство і обман – ось дві форми примусу, які визначають суть тоталітарного режиму.

Під гучномовним ідеологічним гаслом безумовного ціннісного абсолютизму Української держави потайки і вочевидь розростається сваволя, всездозволеність, продажність (корупція) і безвідповідальність апарату влади. Цьому розростанню, хоч це може видатися дивним, засадничо й значною мірою сприяє навіть новий Кримінальний кодекс України. Коли визнано, що влада свавільна і корумпована, то навіщо апріорі, заздалегідь проголошували її авторитет?! Вочевидь зрозуміло, що український кримінальний кодекс юристи-позитивісти розробляли на замовлення владної еліти і він має на меті, передусім, обслуговування і задоволення її інтересів. Однак авторитетною має бути ідея державності. Що ж до авторитету державної влади, то він має не свавільно нав'язуватися кримінальним кодексом, а щоденно здобуватися кропіткою і відданою працею державних службовців. Кримінальний же кодекс зводить нанівець дієвість ст.3 Конституції України, згідно з якою «державна відповідає перед людиною за свою діяльність».

З огляду на щойно викладене, зрозумілою і виправданою стає зроблена автором пересторога: «Незважаючи на зовнішню відповідність вищих органів влади в Україні деяким західним моделям демократії (Конституція, закріплені принципи верховенства права, поділ влади, інститути – Президент, Парламент, Кабмін, Верховний Суд, Конституційний суд тощо) треба звернути увагу на повільну, але неухильну тенденцію руху до авторитаризму...Залишається чимало факторів, які свідчать, що демократичний, соціальний, правовий напрям перехідного періоду в Україні ще не став домінантою суспільного розвитку...Існує небезпечна можливість повернутися до вже відомого нам авторитарного методу державного управління, що веде до тоталітарного суспільства... Традиційне верховенство держави, відчуження між правлячою елітою та народом фактично зберігається нині в політично незалежній Україні... Українська посттоталітарна держава, в особі її політичного керівництва і державних службовців, знову стає, як це було вже неодноразово в нашій історії, на шлях свідомого обмеження самоврядних, приватноправових засад функціонування суспільства...» (с.187, 276, 291, 352).

Підсумовуючи викладене, важливо наголосити, що загалом сучасний стан теоретичних розвідок у сфері державознавства характеризується очевидною парадоксальністю. З одного боку, владна еліта і українські націоналісти невпинно і щоденно твердять про ціннісний абсолютизм держави, з другого боку, як вже зазначалося, на Заході ціннісний абсолютизм держави подоланий понад триста років тому. Ось цей парадокс й обумовлює сьогодні плутанину думок в теорії і практиці державного будівництва. Вихід один, якщо ми дійсно прагнемо залучитися до європейського простору, то, щонайперше, маємо туди йти не з застарілим поглядом на державу (і право). Теза про ціннісний абсолютизм держави має бути замінена на тезу про необхідне обмеження держави. Про фактори такого обмеження вже йшлося. Лише тоді матимемо не просто державу, а державу правову, європейського взірця.

Такою є по своїй суті сучасна авторська теорія держави.

Чи поширює автор принцип суспільного договору й на своє вчення пре право? Чи досягає він поступу у праворозумінні на цьому шляху?

Без сумніву, так. Своїм твердженням, що «...основним джерелом права, чинних нормативно-юридичних актів є людина, а не держава, влада» (с.19), він вочевидь спростовує теорію юридичного позитивізму. Автор неабияк посилює свою критику, коли нотує: «... нове законодавство.. по суті сьогодні лише закріплює сучасні політичні рішення, спрямовані на регулювання суспільних реалій» (с.19).

З усією виразністю недоліки і хибність юридичного позитивізму виявляються тоді, коли автор звертається знов таки до зарубіжного досвіду державознавства і правознавства. Цей досвід вчить, що однією з головних і найстаріших функцій права якраз і є обмеження державної влади. В усіх великих юридичних документах європейської й спорідненої з нею американської історії червоною ниткою проходить одна думка: право встановлює межу влади й забезпечує свободу. Цю головну ідею ми знаходимо у

Великій Хартії вольностей Англії в 1215 р., так само і в Біллі про права 1689 р., в американській Декларації незалежності 1776 р., і разом з тим у конституціях європейських демократичних держав наших днів. Обмеження влади і забезпечення свободи є фундаментальними принципами сучасної державності. Водночас вони становлять етичне підґрунтя кожної держави, бо держава без них – негуманна і не має морального права на існування. З огляду на сказане, варто наголосити, що сучасні зарубіжні дослідники західної традиції права вважають, що «концепція верховенства права над державою» вже панувала на Заході в XII-XIII ст. (Див. про це: Л.В. Петрова. Європейський принцип верховенства права: історія і сучасність. – Вісник Київського нац. універ. імені Тараса Шевченка (Юридичні науки). – Випуск 45-48, 2002. С.260-263).

Автор висловлює надзвичайно плідне міркування, коли зазначає, що «право будучи сутнісно єдиним, в своїх виявах є багатоаспектним» (с.629). Або: «Визнання і застосування принципу верховенства права обумовлює необхідність глибокого усвідомлення, з одного боку, міри саморозвитку права як явища недержавного походження, а з іншого – міри похідності його саме від держави як носія публічної влади, як продукту державної діяльності, зокрема у формі юридичного закону» (с.293). І далі: «Застосування принципу верховенства права дає змогу відійти від суто позитивістського тлумачення права ... На відміну від традицій юридичного позитивізму, який виправдовує пріоритет державного інтересу перед інтересами індивіда, принцип верховенства права, навпаки відгороджує індивіда від свавілля державної влади і загалом «підносить» людину над державою» (с. 294).

Зрозуміло, що право за своєю суттю є свobodною людською волею /що й дозволяє стверджувати про його понадюрідичне значення і самобутність/, але що це за «багатоаспектність виявів» цієї сутності? Видається, що автор впритул підійшов до проблеми різноджерельного права, але так і не зважився на її опрацювання.

Відомо, що європейська правова традиція ніколи не змішувала право і закон (за виключенням кодифікації і законодавчого позитивізму XIX ст., який нині подоланий) і не стверджувала, що одне лише вивчення закону (іншого юридичного припису) дозволяє дізнатися, що таке право. Право не міститься виключно в законодавчих нормах. Самі прибічники позитивізму відмовилися від розуміння закону, яке панувало у XIX ст. Зараз вони визнають правотворчу роль, а відтак, і юридичну чинність договорів, доктрини і рішень суддів. За сучасних умов і у теорії, і на практиці панує думка, що абсолютний суверенітет закону в країнах романс-германської правової сім'ї є фікцією і що поряд з ним існують й інші джерела права. Закон має смисл лише в єдності з ними. На думку сучасних західних правників, жодна з форм права (законодавство, звичаєве право, договірне право, судове право) не може претендувати на звання єдино практичної та справедливої. Кожна з цих форм має свої переваги і недоліки. Держава існує в системі різних юрисдикцій, де кожна юрисдикція, включаючи і юрисдикцію держави, зв'язана правом інших юрисдикцій.

Конституційне визнання природного права началом і основою української правової системи (ст.ст.3,21) створює сьогодні сприятливі можливості й для плідного опрацювання проблеми різноджерельного права. Природно-правові норми – це норми, які існують до і поза законом держави. Де ж саме? Природне право укорінюється і виводиться з реальності, яка виходить за межі існуючої структури державної влади. У греко-римському світі цю реальність вбачали в природній справедливості; у християнському Середньовіччі – в божій справедливості; сьогодні – в правах людини. Тоді справедливо вважати, що природно-правові норми зовнішньо виявляють себе у таких джерелах або формах права недержавного походження, як звичаї, договори, правові доктрини, судові рішення (прецеденти). Закон держави має сенс лише в єдності з ними. Філософською мовою можна сказати й жак: субстанційною (доконечною) сутністю права є справедливість; модифікацією цієї сутності є звичаї, договори, закони, правові принципи, судові рішення. Інакше кажучи, згідно з природним правом, людина наділена юрисдикцією від природи, вона є приватним законодавцем. Ось чому природне право називають ще й приватним правом.

Для різноджерельного права, таким чином, характерними є дві ключові ознаки. По-перше, норми цього права виникають з реальної практики людських взаємин. Творцями, скажімо, звичаю чи договору, є самі учасники цих взаємин, а не зовнішнє для них джерело – воля державного законодавця. Тобто учасники звичаю чи сторони договору самі встановлюють (усно чи письмово) обов'язкові для себе норми. У разі виникнення суперечки, суд керується нормами цього звичаєвого чи договірнього права. По-друге, норми різноджерельного права за своїм походженням демократичніші від законодавчого права. Бо створюються самими учасниками реальних життєвих відносин.

Теорія різноджерельного права, таким чином, дозволяє по-іншому, ніж це має місце, підійти до вирішення сучасних актуальних проблем українського державознавства і правознавства. Щонайперше, це стосується теорії і практики народного суверенітету, безпосередньої демократії, розподілу влади, права, верховенства права, правової держави, громадянського суспільства.

Так, згідно зі ст. 5 чинної Конституції України: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування».

Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами».

Згідно зі ст.69 чинної Конституція України: «Народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії».

Що це за «інші форми»? Зі змісту різноджерельного права стає очевидним, що такими «іншими формами» безпосередньої демократії і є норми звичаєвого, договірнього, доктринального, судового права. Ці норми є фор-

мою безпосереднього народного волевиявлення, безпосереднього здійснення влади народом.

Окрім цього, як вже наголошувалося, сутністю правової держави, є обмеження державної влади. Окрім вже зазначених факторів обмеження влади держави, вагомими є й норми різноджерельного права. Справді, різноджерельне право обмежує владу держави у суспільстві, бо значна частина цих відносин регулюється вже не нормами законодавчого права, а нормами різноджерельного (звичаєвого, договірнього, доктринального, судового) права. Йдеться про відомий на Заході новий «розподіл влади» – не між гілками державної влади, але між гілками влади і громадянами, які в сумісній життєдіяльності створюють ті чи інші форми упорядкування суспільства. Йдеться, таким чином, й про «нове відкриття громадянського суспільства».

Викладені положення незвичні нашій пострадянській правовій свідомості. В сучасній національній теорії права відсутнє опрацювання різноджерельного права на підґрунті доктрини природного права. Сповна дається взнаки юридико-позитивістська спадщина. Не зважився на опрацювання різноджерельного права й автор рецензованої монографії.

А було б надзвичайно цікаво ознайомитися з його міркуваннями стосовно означеної проблеми*.

Чимало місця у роботі відведено й проблемі методології права. За автором: «...якщо раніше суспільні науки, серед них юридична, клялися у відданості марксизму-ленінізму та комунізму, то тепер – декларованими владарюючими силами реформам...Нині ці науки поки що не стали на шлях всебічного вивчення того реального суспільства, в якому ми дійсно живемо і працюємо, бо в умовах тоталітарного режиму більшість вчених були «привчені» лише до коментування поточних суспільних подій. Вони не тільки не були готові розкрити властиві майбутньому перехідному періо-

---

* У Національному університеті внутрішніх справ викладається авторський професорський курс з теорії права, який побудовано не на основі успадкованого від радянської юриспруденції юридичного позитивізму, а на основі європейськи зорієнтованого різноджерельного права. Навчальний курс складається з трьох розділів: розділ перший – «Право розуміння», розділ другий – «Право утворення», розділ третій – «Право реалізація». Підрозділи першого розділу «Право розуміння» такі: 1. Праворозуміння в країнах романс-германської правової сім'ї. 2. Праворозуміння в країнах сім'ї англо-американського загального права. 3. Інші види соціального устрою і Праворозуміння. Підрозділи другого розділу «Право утворення» такі: 1. Норма права, створена державним законодавцем (законодавче, писане право). 2. Норма права, встановлена звичаєм (звичаєве право). 3. Норма права, встановлена договором (договірне право). 4. Норма права, вироблена правовою доктриною /доктринальне право/. 5. Норма права, створена судовою практикою (судове право). Підрозділи третього розділу «Право реалізація», відповідно, такі: 1. Реалізація норм законодавчого права. 2. Реалізація норм звичаєвого права. 3. Реалізація норм договірнього права. 4. Реалізація норм доктринального права. 5. Реалізація норм судового права. Третій розділ доповнюється ще підрозділами: правовідносини (динаміка правовідносин, правопорушення, правова відповідальність); герменевтика права, правова свідомість, правова культура, правопорядок. Всі ці доповнюючі підрозділи також викладаються під кутом зору різноджерельного права.

дові закономірності, зокрема у сфері економіки, влади, права, державного управління, а й нині продовжують в цілому користуватися тією ж методологічною базою, яка була нароблена і спрацьовувала протягом багатьох десятиріч в інших історичних умовах. Сьогодні широко коло фундаментальних проблем, в тому числі й у сфері права і державного управління, обумовлених новими соціальними потребами, потребує свого невідкладного розв'язання, але на базі нової методології та теорії» (с.336). І далі: «...Суспільна наука, методологічною базою якої офіційно вважалася марксистсько-ленінська філософія... і зараз ще продовжує складати підгрунтя процесу становлення вітчизняної системи суспільствознавства, зокрема української юридичної науки» (с.363).

Які «сучасні методологічні підходи до пізнання і перетворення правової дійсності» обстоює автор? Таких підходів, на його думку, шість: єдність конкретно-історичного і логічного; діалектичність; системність; філософські узагальнення; раціональне та ірраціональне; порівняльно-критичний аналіз.

Обстоюючи діалектичний метод в пізнанні права, автор чомусь не зважає на оновчий підхід до діалектики, викладений вже і в останніх українських підручниках з філософії. В одному з них наголошується, що «діалектика є суто духовним утворенням, коріниться в людському дусі й тому є екзистенційний феномен. І саме в такому статусі виступає вона в Сократа й Платона (її творців), у Аристотеля, в християнському середньовіччі і в німецькій класичній філософії» (Див.: Філософія. Курс лекцій. Навч. Посібник / Бичко І.В. Табачковський В.Т. та ін. К., 1993. С.24).

Не зважає автор й на оновлену вузівську програму з філософії, в якій сучасною методологією пізнання визнано такі течії світової філософії, як філософська антропологія, онтологія, феноменологія, екзистенціалізм, герменевтика. Щодо аналітичної філософії, то сучасні західні аналітики визнають, що метафізика і онтологія є невід'ємним складником філософського аналізу. На особливу увагу в цьому зв'язку заслуговує таке ключове положення програми, як «творчо-трансцендентальна природа людського буття».

Стосовно системного підходу у пізнанні права, то тут слід зауважити, що сучасним аналогом теорії систем є гештальттеорія. Про останню ж у роботі автора не йдеться. До яких наслідків це призводить? Скажімо, автор зазначає, що «філософія права покликана осмислювати сенс права у його цілісності й доконечності» (с.519). Однак, автор не дає відповіді на питання, що таке право у своїй цілісності й доконечності. Теорія гештальта дає відповідь на це запитання. Право у своїй цілісності – це різноджерельне право. Право у своїй доконечності – це справедливе право (Див. про це: Л.В. Петрова. Гештальттеорія як метод сучасної західної юриспруденції // Держава і право: Збірник наукових праць Юридичні і політичні науки. Випуск 15. К., 2002. С.3-8). Надпозитивна справедливість (людська свободна воля) як субстанційна, доконечна сутність права зовнішньо й виявляє себе у таких формах, як звичаї, договори, закони, правові доктрини, судові рішення. Ось це поєднання сутності та зовнішніх форм її вияву і дає можливість

стверджувати, що «право, як явище, єдине» (Б.Кістяківський). З приводу цього слід схвально оцінити посилання автора на відомого вітчизняного філософа права і юриста І.Львіна, який, критикуючи юристів-позитивістів, писав: «...Можливі учені-юристи, які все життя не підносяться до сутнісного вивчення права; вони цікавляться ним лише з точки зору його практичного застосування. Вони виховують в своїх аудиторіях вмілих, але безпринципних практикантів і часто, самі того не усвідомлюючи, стримують зростання істинної правосвідомості в країні» (с.76).

Важливою, на перший погляд, видається думка автора про необхідність «плюралізації методологічних підходів розв'язання існуючих правових проблем» (с.505). Однак не менш важливою є й думка про те, що «методологічний і гносеологічний плюралізм ... не виключає монізму в остаточному синтезі» (Б.Кістяківський). Що це за монізм? Автор знов таки не дає відповіді на це питання, тоді як для філософа очевидно, що такий монізм слід вбачати в трансцендентальній синтетичній філософії.

Зі сказаного випливає, що найменш опрацьованими у роботі автора є проблеми методології права. Автору не вдалося виразно зафіксувати взаємозв'язок між методологією права, доктриною права і галузевою юриспруденцією. А саме, якщо юрист зорієнтований на методологію позитивізму, то ця методологія вочевидь зумовлює й доктрину юридичного позитивізму. Якщо ж юрист виховується на метафізичній або трансцендентальній філософії (а такі напрями західної філософії, як філософська антропологія, онтологія, феноменологія, екзистенціалізм, герменевтика є сучасним виявом метафізики), то ця методологія безпосередньо зумовлює доктрину природного або надпозитивного чи надзаконного права, найглибшою сутністю, якого і є його різноджерельність. Принципами доктрини права охоплюється вся галузева юриспруденція. Тож очевидно, що вплив методології права на галузеву юриспруденцію не прямий, а опосередкований, через доктрину права.

Тож мета навчального курсу з філософії права у тому й полягає, щоб навчитися осмислювати право під кутом зору його епістемологічних онтологічних, феноменологічних, антропологічних, герменевтичних, аксіологічних характеристик. Формувати в собі якості юриста-онтолога, феноменолога, герменевтика чи екзистенційного юриста – означає набувати ознак юриста міжнародного рівня, інтелектуала, особистості.

Висловлені критичні міркування, почасти полемічного характеру, жодною мірою не впливають на цінність талановитої праці проф. В.М. Селіванова. Ця праця спонукає до роздумів, загострює потребу пошуку новітніх відповідей на заново поставлені національною теорією і практикою права проблеми, праця автора приваблива ще й тим, що вона відображає позицію реформатора.

Доктор юридичних наук,
професор кафедри теорії
держави і права Національного
університету внутрішніх справ

Л.В.Петрова